

Toplum Bilimleri Dergisi

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Cilt: 5 Sayı: 10

Temmuz - Aralık 2011

Ramazan UÇAR

Abdullah Cevdet'in Batı Medeniyeti ve Babilleşme Anlayışı

Ali ÇETİN

Aristoteles'te ve İslam Mantıkçılarında Diyalektiğin Kullanımları

Recep ARDOĞAN

Kelamî Açıdan Gayr-i Müslimlerle Dostluk
-Kur'an'da Nehye Konu Olan Dostluğun Psiko-Sosyal Sakıncaları-

Sinan YILMAZ

Türk Toplumunda Tuvalet Kültürü: Karabük Örneği

Aydın SELMAN & Ramazan UÇAR

Dini Tercihleri Anlama ve Açıklanmaya Farklı Bir Yaklaşım:
Rasyonel Seçim Teorisi

Necmeddin ŞEKER

Sözlü İletimde Nebvî Metot Hz. Muhammed'in (as)
Konuşma Üslubu ve Adabı

Abdülkadir KIYAK

Eski Türk Kültüründe Taş-Kaya Kültürünün Elazığ'daki Yansımaları

Ali ÇETİN

Beş Sanat ve Öncüleri

Kamil SARITAŞ

Tabakat Eserlerinde İskender Afrodisi (Alexander of Aphrodisias)

Halil AYDINALP

Bir İrsan Nasıl İntihar Bombacısı Olur: İntihar Eylemlerinin Dinamikleri
Üzerine Bir Model Denemesi

Ali ÇETİN (*)

ARİSTOTELES’TE VE İSLAM MANTIKÇILARINDA DİYALEKTİĞİN KULLANIMLARI (**)

abstract

Uses of the Dialectic in Aristotle and the Muslim Logicians. We purpose in this article is to show that how the dialectic is used in Aristotle and Muslim Logicians. Dialectic method discussed and presented in the *Topics*. Aim of Aristotle in this treatise was to find a method by which we shall be able to reason from generally accepted opinions (endoxa) about any problem set before us and shall ourselves, when sustaining an argument, avoid saying anything self-contradictory. The most general sense is named the dialectic is dialogue between two persons by later philosophers. The practical dimension is played an important role both in teaching and technique of argumantation. Dialectic / Jadal is for Aristotle and Muslim Logicians a lesser way of proceeding than demonstration, the method of science. But dialectic especially is useful to discover the first principles of the sciences. With it’s all application areas and meanings examining of dialectic useful for philosophical thinking.

keywords: Logic, Aristotle, Muslim Logicians, Dialectic, al-Jadal

I. Diyalektik Nedir?

Genel olarak diyalektik; sofistlik akıl yürütme yöntemi, bir tezi mantıksal bağlamda ele alıp eleştirme ya da çürütme, bir yüklemine iline, cins, tanım vb. seçeneklerden hangisine girdiğini belirleme gibi anlamlara gelmektedir.¹ Bir başka açıdan söz konusu kavram; genel düşüncelere ulaşmak için tikel kavramlara dayalı akıl yürütmeleri imleyen bir araştırma yöntemi olarak da anlaşılmıştır. Geleneksel anlamıyla klasik mantıkta diyalektik; olası ve yaygın olarak kabul edilmiş öncülleri kullanarak üretilen akıl yürütmeleri ve tartışma yöntemlerini içermektedir.² Geç dönemde bu kavram; *yanılsama mantığı* bağlamında, aklın, deneyim üstü, aşkın kavramları ele alırken içine düştüğü çelişkileri ortaya koyup, bunları eleştirmeyi ifade etmek için de kullanılmıştır.³ Yine geç dönemde diyalektik; düşüncenin ve gerçekliğin tez ve antitez olarak konumlandırılabilir iki zıt kavramdan hareketle bir senteze varma amacıyla gelişim göstermesini betimleyen varlık ve düşünce kanunu olarak ortaya konulmuştur.⁴

Yunancada *Dialektos*, etken anlamlı edilgen bir eylem olan ve karşılıklı konuşmak, tartışmak (*müzakere*) anlamlarına gelen *dialegomai*den türemiştir. *Dialegomai*, “arasında”, “içinden”, “karşısında” gibi anlamlara gelen *dia* ön takısıyla, söylemek, konuşmak, ifade etmek ve akılla kavrama, deyi (*logos*) anlamındaki *lagein* sözcüğünden oluşturulmuştur. Latince de ise Yunanca *dialectike* (*techne*) anlatımından kaynaklı olarak *dialectica* biçiminde kullanılmıştır. Diyalektik, eski Fransızcaya *dialectique*, on dördüncü yüzyılda ise İngilizceye *dialectic* biçiminde girerek mantık kavramının yerine kullanılmıştır.⁵

Eski Yunan düşüncesinde felsefi anlamda mantığın ve diyalektik kavramının temelleri Parmenides’e (İ.Ö. 510–440) kadar gitmektedir.⁶ Parmenides’e göre, *varlık vardır, yokluk yoktur*. Bütün devinim ve değişim görüntüden başka bir şey değildir. Aslında varlığın bütünü için geçerli olan mutlak bir durgunluk vardır. Parmenides’in bu düşünceleri ortaya koymasındaki en büyük etmen deneyi bir yana bırakmış olmasıdır. Ona göre duyular bizi yanıltmaktadır dolayısıyla bilginin kesinliği, doğruluğu akla ve düşünceye dayanmaktadır.⁷

Parmenides’in görüşlerini mantıksal temellere dayandıran öğrencisi Elealı Zeno, Laertius’a göre diyalektiğin başlangıçtaki gelişiminde yer alan en önemli düşünürdür. Hatta Laertius’a göre Aristoteles, diyalektiğin mucidi olarak Zeno’yu gösterir.⁸ Zeno, *Aşil (Achilles)* ve *kaplumbağa* gibi paradokslarıyla devinimin olmadığını göstermek istemiştir.⁹ Zeno’nun kanıtlama yönteminde kullandığı üç öge ya da basamak diyalektiğin temellerini oluşturmaktadır. Zeno kanıtlarında, ilkin, doğrudan başkasının düşüncelerine odaklanmak, ikinci olarak, karşıdakinin kabul ettiği öncülleri başlangıç noktası yapmak ve son olarak, çelişik ya da zayıf noktalardan hareketle rakibinin savlarını çürütmek söz konusudur.¹⁰ Zeno’nun amacı kendi düşüncesini savunmaktan çok rakiplerinin savlarını çürütmektir. Bu anlamda onun kanıtlama biçimine *olumsuz (menfi/negative) diyalektik* adı verilebilir.¹¹

Herakleitos (İ.Ö. 540–475) ise varlığa ilişkin olarak durağanlığı değil durmaksızın devinen bir evren görüşünü savunur.¹² Bu düşüncede dikkatte değer olan, evrendeki her şeyin karşıt güçlerin çatışmasının bir sonucu olduğudur. Dolayısıyla varlığın tek kanunu çekişme ve savaştır. Herakleitos aslında hiç *karşıt* sözcüğünü kullanmamıştır. Savaş sözcüğüyle o, karşıtların varlık içerisindeki konumuna değinmek istemiştir.¹³ Bu düşünceler daha sonra Hegel'in diyalektik felsefesinin temelini oluşturmuştur.

Sofist adı verilen bir takım *söz sanatı (hitabet)* uzmanları, milattan önce beşinci yüzyılda Atina'da ortaya çıkmışlardır.¹⁴ Sofistler biçimsel düşünceyi sonuçlarıyla birlikte ortaya koyarak her şeyin saçmalığa döndüğünü göstermek istemişlerdir. Hem Zeno devinimi çürütmek, hem de sofistler hiçbir şeyin kanıtlanamayacağını göstermek için biçimsel düşünceye başvurmuşlardır. Bu çerçeveden bakıldığında hiçbir şey kanıtlanamıyorsa, düşünürün işi kanıtlama değil, ikna etmektir. İkna etmenin temel aracı da mantıktan çok *söz sanatlarıdır*.¹⁵

Platon'da ise diyalektik, erken sokratik diyaloglarında (*dialogoi*) uyguladığı dizgesel tartışma yönteminin bir türüdür. Sokrat, törel sorunlar hakkında ortaya konulan ortak kanıları, kendi dizgesel düşüncesi çerçevesinde tartışma içerikli konuşma yöntemiyle ele almıştır. Bu yöntem, Platon'u olumlu bir konuma oturtmuş ve onun diyalektiğini felsefi araştırmanın öncelikli yolu yapmıştır.¹⁶ Daha sonraki diyaloglarında Platon, türlerden cinslere yükselmekle yetinmedi, cinsler arasında basamaklar kurmaya ve en üstün cinslere ulaşmayı da denedi. Platon böylece törel kavramların alanını da aşarak bütün değerleri kuşatan bir metafizik geliştirdi.¹⁷ Bu çerçevede Platon'a göre diyalektik, doğru bilgilere ulaşılacak varsayımları çıkış noktası olarak, *ilkeye* yükselme yöntemlerinin incelenmesidir. Genel anlamda ona göre diyalektik, *ideal*arı ve bunların aralarındaki ilişkileri kavramayı sağlayan düşünce etkinliğidir. Bu düzlemde insan akli varsayımları ilke olarak değil yalnızca dayanak olarak almaktadır. Daha sonra insan ilerleyerek varsayımların üzerindeki *bütün idesine* yükselir, genel bir kavrama varır. Burada ilke, *iyiliğin ideleri olan ezeli idelerdir*.¹⁸ Platon *Yasalar* diyalogunda belli oranda düşünce değişikliğine gitmiştir. Burada o, nesnelere sınıflandırılması, bölümlenmesi ve sayılmasından oluşan bir yöntem kullanmaktadır. Yasa koyucuların kullanması gereken yöntem, türlere bölmedir. Platon böylece en üstün cinsle yükselme amacının yanına bunun tam tersini, yani bütünden aşağıya iniş yöntemini de koymuştur.¹⁹

Platon'a göre sınırsız varlık, oluş ve bozuluş olaylarıyla anlatılabilir. Örneğin soğuktan sığağa, sıcaktan soğuğa geçiş, oluşun bir ifadesidir. Söz konusu kavramlar güç ve süre açısından varlıktaki sürekli değişmelerin sonucudur. Bir başka açıdan da *daha az, daha ve çok biçiminde* ifade edilebilecek süreçler vardır. Bunlarda belirsiz bir nicel nitelik bulunmaz. Platon'a göre çok ve azdan çıktığını gördüğümüz her şey sınırsız cins içerisinde yer almaktadır.²⁰ Platon düşüncesinde biçimsel ve maddi olmak üzere iki tür neden bulunmaktadır. Çünkü

idealar, her şeyin özlerinin nedenleridir, bir alan da ideaların özlerinin nedenleridir. Niteliklerin taşıyıcısı olan madde ise ikilikten (*dyad*) ibarettir. Platon bu ikilikten birini iyiliğin diğerini de kötülüğün nedeni olarak düşünmektedir. Bu görüşleriyle de o, kendinden önce gelen Empedokles ve Anaksagoras düşüncelerine yaklaşmıştır.²¹ Anılan ikilik (*dyad*) çift kutupluluk anlamına gelmektedir ve Aristoteles'in anlatımında sorun (*aporia*)²², Kant'ın ifadesiyle çatışki (*antinomi*), Renouvier'nin söyleminde ise ikilem (*dilemma*) adını almaktadır.²³

Diyalektik Orta Çağ boyunca birbiriyle ilgili üç alanda gelişmiştir. Bunlar; Tanrıbilimin yöntemi, kutsal metinlerin ve kilise hukukunun yorumlanması olarak özetlenebilir.²⁴ Temelde Augustine (354–430) için, geleneksel bütün Yunan ve Roma *liberal sanatları* söz gelimi dil bilim, sözsöz sanat, diyalektik, aritmetik, geometri, yıldız bilimi ve müzik, aslında kutsal metinleri anlamak için öğrenilmesi zorunlu bilim alanlarıdır.²⁵ Diyalektiğin bu geniş kullanım alanları onun farklı anlaşılmasına da neden olmuştur. Diyalektik kimi zaman felsefenin üç parçasından biri olarak sözel ya da akli bağlamda ele alınmış ve mantıkla özdeşleştirilmiştir. Bazen o, düşünce ediminin bir sanatı olarak bilgiye ulaşma düzleminde ve mantığı da içerecek biçimde ancak sözel sanatlara karşıt bir konumda ele alınmıştır. Kimi zaman da diyalektik, olası düşüncelere dayanan ve *bilimsel kanıtlama* düşüncesine karşıt bir kanıtlama alanı olarak anlaşılmuştur.²⁶

Parmenides'ten başlayarak Aristoteles'e kadar ortaya konulan tüm düşünceler diyalektiğin temellerini de oluşturmuştur. Aristoteles'in felsefesinde ise *tartışmaya dayalı olumsal çıkarım yöntemi* anlamına gelen diyalektiğin bir bölümü, *Analitikler*'de ortaya konulan kesin kanıtlama (*burhan*) yönteminin yanında ikinci planda kalmıştır. Örneğin daha geç dönemde Descartes, diyalektiği ve Aristotelesçi tasımsal kanıtlamaya dayalı öğretiyi eleştirmiştir.²⁷ Kant ise diyalektiği yeniden ele alarak onu çatışkılarının aşılabilir olduğunu gösterme düzleminde kullanmıştır. Buna da olumsuz diyalektik diyebiliriz.²⁸ Diyalektik, Kant'ta "yanlış düşünme mantığı" ve "yanlış çıkarımlar öğretisi" anlamına gelirken; Fichte kavramı daha önemli bir konuma oturmuştur. Ficht'e göre, bilgilerimiz diyalektik bir nitelik taşıyan yani karşıtlıkları aşarak ilerleyen üç adımdan oluşmaktadır: *İlki*, bir şeyi ortaya koymak yani a, a'dır demek. *İkincisi*, onu diğerlerinden ayırt etmek yani a, a değildir. *Üçüncü* adım ise, bu şeyi diğerlerinin karşısında belli nitelikleriyle sınırlandırılmış bir şey olarak kavramaktır.²⁹ Ficht'in bu üç adımı (*tez*, *antitez* ve *sentez*) birbiri ardınca gelerek bilgiyi oluşturmaktadır. Ona göre, "ben" i bilmek isteyen "ben olmayanı" da bilmek zorundadır; çünkü "ben" e ulaşmanın yolu onun karşıtını bilmekten geçmektedir. Bir başka anlamıyla, "ben", yalnızca doğayı ve onun nedenselliğini kendi özüne karşıt, kendi örneğine aykırı bir şey olarak düşünebilirse, kendi özgürlüğünü ve çatışkısını (*antinomi*) anlayabilir, ben olmayan karşısındaki başkılığını bilebilir.³⁰

Fichte'ye benzer bir yoldan ilerleyen Schelling'ten sonra üç basamaklı bilim edimi, Hegel'de daha geniş bir düzlemde tartışılmıştır. Hegel, Platon'dan

sonra diyalektik düşüncesinden ayıklanan varlık bilimsel içeriği bu kavrama yeniden kazandırır. Artık diyalektik söz *sanatsal* sahanın aracı olmaktan çıkmış, varlığın açıklanmasında merkezi konuma oturmuştur.³¹

Aristoteles'in çeşitli alanlar düzleminde yöntemsel olarak ele aldığı diyalektik düşünce, hemen hemen tüm felsefi dizgeleri etkilemiş hatta kimi öğretilerde bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Çeviri çalışmalarından sonra İslam dünyasının filozofları da diyalektik düşüncesi üzerinde önemle durmuşlardır. Onların çalışmalarından sonra diyalektik özellikle *kelam bilimi (İslamî teoloji)* tarafından benimsenmiş ve *cedel (jadal)* adı altında inançların savunusu için geçerli bir yöntem olarak kullanılmıştır. Müslüman bilginler, felsefecilerin özellikle tartışma yöntemleriyle ilgili ortaya koydukları diyalektik düşüncesi bağlamında öğretiler geliştirmişlerdir. *Medrese* ve çevresinde bir öğretim yöntemi olarak tanımlanan bu benzer diyalektik, *hilâfiyat* ve *âdâbu'l bahs ve'l-münâzara* adlarıyla yaygınlık kazanmıştır.³² Bu tartışma yöntemi hemen hemen tüm alanların konularını kapsamaktadır. Söz gelimi mantık, felsefe, kelam, hukuk yöntemi (*usulu'l-fıkıh*), hukuk (*fıkıh*) ve mezhepler arası görüş farklılıkları bu alanlardan bazılarıdır.³³

İslam kültürünün en önemli düşünürleri bu konuda eserler vermişlerdir. Hatta onlar bu yöntemi kullanarak felsefi düşünceyi ve kimi *sapkın* yorumları eleştirmişlerdir.³⁴ İlk dönemlerde Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi önemli filozofların *cedel* adı altında ortaya koydukları özgün diyalektik çalışmaların yanı sıra bu alanda eserleriyle öncü olmuş düşünürlerin ilki *el-İrşâd* adlı kitabıyla Hanefi hukukçusu *el-Amidi*'dir (Ö. Hicri 615).³⁵ Bu alanda önemli görülebilecek diğer bir kitabı kaleme alan düşünür ise *Semerkandi*'dir (Ö. Hicri 600).³⁶ O, çalışmasına *Risaletu'n fi İlmi'il-Cedel* adını vermiştir.³⁷ Daha sonra gelenler önemli bir değişiklik yapmadan hemen hemen bu çalışmaların çizgisinde yürümüşlerdir.

II. Topikler

Diyalektik düşünceyi kalıplara dökerek hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki düşünceleri oldukça derinden etkilemiş olan Aristotelesçi diyalektiği incelemek belki de söz konusu kavram hakkında yapılacak tüm çalışmalara ışık tutacaktır. Böyle bir araştırmanın da doğal olarak dayanması gereken en önemli kaynağı, diyalektik düşüncenin inceliklerle ele alındığı *Topikler*'dir. Aristoteles'in *Topikler*'i geleneksel kabule göre, öncelikli olarak, tartışmalarda başarılı olmanın yollarını öğreten bir *el kitabı*dır. İki temel parçadan oluşan çalışma, sekiz kitap (ya da bölüm) olarak kaleme alınmıştır. Birinci ve sekizinci kitaplar diyalektiğin felsefesini, bu düşüncenin ana bileşenlerini ve uygulama alanlarını ele almaktadır. Orta, yani II. III. IV. V. VI. ve VII. kitaplar ise diyalektik düşüncesinin dayandığı ilkeleri incelemektedir. Bu çerçevede ilk ve son bölümlerin diğer bölümleri anlamak ve uygulamak için yazıldığını söyleyebiliriz.

Yine orta bölümlerin birinci ve sekizinci kitaplardaki amaçlar için yazıldığını da söyleyebiliriz. Bu karşılıklılık *Akademi* zamanındaki diyalektiğin bileşenleri bağlamında, yaygın olan felsefi düşüncelerin, Aristoteles'in elinde biçim değiş-tirmesinden önceki son olgun anlatımının bir ürünüdür.

Topikler bağlamında ilk önemli çeviri ve eser, Cicero tarafından yine *Topica* adıyla ortaya konmuştur (M. Ö. 44). Daha sonra Boethius, *In Ciceronis Topica* ve *De Differentiis Topicis* adlı çalışmalarını kaleme almıştır.³⁸ Boethius'un kitapları, kanıt felsefesinin temel kaynağı olarak Orta Çağ düşüncesinde etkili olmuştur.³⁹ Hatta Orta Çağ boyunca kanıtlama süreçleri hakkında yapılmış tüm çalışmalar söz konusu diyalektik düşünce ve *kanıt* (*demonstration-burhan*) arasındaki ilişkiyle açıklanabilir. Boethius, Eski Yunan ve Latin geleneğinden *belli ölçüde* bağımsız olarak *Topikler* dolayımında, *ilkesel önermelere* (*maximal proposition*) ve *ilkesel önermelerin ayırımına* (*Differentia of maximal proposition*) dayalı iki tür *yerler* anlayışını ortaya koymuştur.⁴⁰ Boethius'a göre, *ilkesel önermeler* kendinden kanıtlı gerçeklerdir. *Ayrımsal* olan ise kanıt bulma anlamında yardımcı olan ilkelerdir, *ilkesel önermeler* sınıflara ayırma işlemine yardımcı olur. Yine Boethius, *Topikler*'in içeriğini haleflerine dayanarak *asıl*, *dış* ve *ara* olarak üçe ayırmıştır.⁴¹ On birinci yüzyıl başında Garlandus Compotista, *yerlerin* mantıksal biçimini *önbileşen* (*antecedent-mukaddem*) ve *ardbileşen* (*consequent-tâli*) olarak iki bölümde incelemiştir.⁴² On ikinci yüzyılda Abelard, diyalektik *ardbileşenin* öğeleri üzerine eğilmiştir. Onun çalışmasında da yapısal olarak *yaygın öncüllerle* ilişkili biçimde *ilkesel önermeler*, *zorunlu önermeler* olarak açıklanır. Bu ilişkide olumsal ve zorunlu gerçekler arasındaki ilişki varsayımsal olarak değerlendirilir. *Yerler geleneği* daha sonra Boethius'a oldukça bağımlı olarak William of Shyreswood, Peter of Spain, Albert of Saxony ve John Buridan tarafından devam ettirilmiştir.⁴³

Latin dünyasında bu gelişmeler olurken Arap kaynak uzmanları (*bibliographers*) söz gelimi İshak, Ammonius'un *Topikler*'e yaptığı yorumu (*şerh*) Süryaniceye ve Yahya ibn Adî yine Ammonius'un *Topikler*'in ilk dört kitabına yazdığı yorumu Arapçaya çevirmişlerdir.⁴⁴ Themistius ve Aphrodisias'lı Alexander da *Topikler*'e yorum yazmışlardır. Ancak Themistius'un eserinden parçalar kalmıştır. Bu bölümler de açıklama ve alıntı biçiminde yalnızca İbn Rüşd'ün *Topikler* üzerine yazdığı yorumda korunmuştur.⁴⁵

Yunancada tekili topos, çoğulu topoi olan topikler İngilizce'ye places⁴⁶, dilimize ise *yerler*⁴⁷ olarak çevrilebilir.⁴⁸ *Topikler*, Aristoteles henüz öğrenci olduğu zamanlarda, yaklaşık olarak milattan önce 360 yıllarında kaleme alınmıştır.⁴⁹ Çalışma, genellikle asıl olan *Topikler* ve onun bir tür eki niteliğindeki *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine* adlı iki asıl kitaptan oluşmaktadır. Aristoteles'in bir gençlik eseri olan *Topikler*'in I. ve VIII. Kitapları (bölümleri) ile diğer bazı paragrafları da sonradan gözden geçirilmiştir.⁵⁰

Aristoteles, kitabının ilk satırlarında *Topikler*'in yazılış amacını açıklar. Buna göre Aristoteles'in bu çalışmadaki⁵¹ gayesi; her hangi bir sorun karşısında *genel olarak kabul edilmiş kanılardan*⁵² hareketle uslamlamada bulunabilmemizi ve bunu yaparken de çelişkiye düşmememizi sağlayacak bir *yöntem*⁵³ keşfetmektir.⁵⁴ *Topikler*, genel kaniya göre, *Akademi*'de⁵⁵ önem verilen ve Platon'un diyaloglarından bilinen Sokrates'in araştırma⁵⁶ yöntemine benzer biçimdeki "*egzersiz*" olarak nitelendirilen *diyalektik alıştırmaların* elkitabı olarak tanımlanabilir.⁵⁷ Bu alıştırmaya göre *soran* ve *yanıtlayan* olarak iki kişi bir tartışma için karşı karşıya gelirler. *Yanıtlayan*, bir tezi benimsemiştir, *soran* ise yanıtlayanın kabul ettiği öncüllerden yola çıkarak tezin tutarsızlığını çıkarsamaya çalışır.⁵⁸ *Soran*, amacına ulaşacak olan öncülleri kendisine sağlayabilecek *yerlere*⁵⁹ dayanır. Kanıtların hepsi *yanıtlayanın* kabul ettiği öncüllerdir ancak sonuçta kendi tezinin tutarsızlığı ortaya çıkabilir. Böyle bir sürecin ürününe *diyalektik çıkarım* denmektedir. *Topikler* günümüzde *unutulmuş*⁶⁰ bir kitaptır oysa onun önemi felsefe tarihindeki etkisine bakılınca kolayca anlaşılabilir.⁶¹ Kanıtlama geleneğinde kitabın içerdiği ilkeler ve öğeler önemli bir yere iyedir. *Topikler*, diyalektiğin ilke ve kurallarını, aynı zamanda da sofistik çürütmelerin çözümlenmesini içerir.⁶² Aristoteles *Topikler*'de tasımın diyalektik ve sofistik çıkarımını yeni bir düzende ortaya koymuştur. Bu bağlamda *Topikler* kitabının içerdiği *yerlerin* uygun öncülleri sağlayabilmesi için iki temel özelliğe gereksinimi vardır: Kanıtın geçerliliği kabul edilmeli, yani kanıt belli mantıksal gerekliliklere iye olmalıdır. Sonra kanıt, uygulama aşamasında kullanışlı olmalıdır, öncüller kolaylıkla ve etkili olarak süreçte kullanılmalıdır.⁶³

Aristoteles *Topikler* çalışmasında önermeler hakkında belirli yapıları dile getirir. Örneğin önermelerde mantıksal yüklem A, mantıksal konu B'ye yüklenir ve bu yapıya dayanan B, A'dır biçimindeki bütün önermeler de *cins*, *tür*, *ilinek* ve *özellik* olarak dört gruba ayrılır. Söz gelimi A yalnızca B'ye mutlak anlamda yükleniyorsa A ilinek olacaktır. Eğer A, B ile orantılıysa ve B'nin özünü imliyorsaa A, B'nin tanımı olacaktır.⁶⁴ Bu yapılar, *diyalektik tartışmalar* için de çok önemlidir. Örneğin, A'nın, B'nin cinsi olduğuna yönelik savı çürütmek istiyoruz diyelim. A'nın, B'nin bütün türlerini kapsayıp kapsamadığının incelenmesini öğütleyen yere kulak vermeliyiz. Çünkü A, B'nin cinsi ise A, B'nin bütün türleri için doğru olacaktır. Eğer diyalektikçi, bu yönergeyi izlediğinde B'nin ayrı, C gibi bir türüne rastlarsa bu A için doğru olmayacaktır. Bu durumda o, 'A, C'yi kapsamıyor' olarak karşı savını otaya koyabilir ve rakibinin tezini de çürütmüş olur.

Aristoteles, çalışmasında *yerlerle* ilgili geniş bir listeyi II.-VII. kitaplarda ortaya koyar ancak bu kavram hakkında açık bir tanım yapmaz. Okuyucunun bu kavramı bildiği varsayılır.⁶⁵ Daha ince bir açıklama için *Söz Sanatı*'na (*Rhetoric*) da bakmak gerekir. Bu çalışmada *yerler*; temel öğeleri, orta terimi ya da *örtük tasımları* (*Enthymeme*) sunan temel *söz sanatsal* kanıtlar olarak ya da örneğin kanıtlamanın oluşturduğu bir sınıf olarak ele alınmaktadır. Söz gelimi bir yer;

“büyültme ve küçültme yalnızca bir *örtük tasım* öge biçimi değildir.⁶⁶ Ögesel biçim ya da ortak yerler çeşitli örtük tasımları içermektedir.”⁶⁷ Buradaki *öge* kavramı, bir şeyin içinde bulunan, onu meydana getiren ve tür bakımından başka türlere bölünemeyen *ilk şey* anlamına gelir. Aristoteles’e göre genel olarak kanıtlamanın ögeleri örneğin geometrik kanıtlamanın ögeleri denen şeylerle hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Ona göre her biri birçok kanıtlamanın temelinde olan ilk kanıtlara, kanıtlamanın ögeleri denir.⁶⁸

Örtük tasım bir yerdir ve *Söz Sanatı*’nda tasım olarak nitelenip diyalektikle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda biraz değişiklikle diyebiliriz ki böyle bir yer, içerisinde pek çok tasım barındıran bir ilkedir.⁶⁹ Alexander’a göre de bir yer, “kendisi yoluyla özel durumları elde ettiğimiz bir tür başlangıç noktası ya da ögedir (*element*).⁷⁰ Örneğin, “eğer A, B’ye aitse o zaman A’nın karşıtı B’nin karşıtına aittir” bir yerdir. Benzer biçimde tartışma yöntemleri için ayrılan bölümlere *kitabı’l- mevazi* denildiğini belirten İbn Sina’ya göre de bir yer, her biri bir tasımın parçası kılınabilen pek çok yargının kendisinden çıktığı ayrı bir yargıdır.⁷¹ Yine İbn Rüşd de uzun bir değerlendirme sonucunda Alexander’ı belli noktalarda eleştirse de yerler kavramının tasım için olanak sağlayan kanıtları sunduğunu söyleyerek ona katılır. İbn Rüşd’e göre yerler, öncülleri ortaya koymada bize yardımcı olur.⁷² Theophrastus, Alexander’a göre yerlerin işlevi üzerine daha açıklayıcı bir tanım yapmıştır. Ona göre yerler tümel öncüllerdir ve tasımda kullanılmaya en layık olanlardır. Yerler, bu anlamda kanıtlar için sağlam başlangıç noktaları sağlar.⁷³

Pek çok yerde kanıtlar için bu tür yıkıcı ya da yapıcı noktalar bulunmaktadır. Bu bağlamda bir yer, gerekli olan bilgileri sıralayarak kanıt hazırlamasında konuşmacıya yardımcı olur. Aristoteles *Topikler*’de yaklaşık üç yüz yer vermiştir. Hatta bu rakam 337 yersel kurala kadar da çıkarılmıştır. Kabaca; 103 iline, 81 cins, 69 özellik, 84 tanım bu kurallara girmektedir.⁷⁴ Bunlar arasından gerekli olanı seçmek bir hayli yetenek gerektirmektedir. Hiçbir yer kolayca anımsanacak ya da ezberden kullanılacak bir yöntem değildir. Konuşmacılar dikkatli bir bakış açısıyla kanıtlama sürecinin örneklerine yaklaşmalıdırlar ve bu derin düşünce eylemi de önceden gerçekleşen eğitim ve alıştırmalara dayanabilir.

III. Diyalektiğin Öncülleri ve Kullanımları

Diyalektik tasımın öncülleri *yaygın kanılardan (endoxa)* oluşturulur.⁷⁵ Aristoteles diyalektik önermeleri seçerken, genelin, çoğunluğun, bilgelerin ya da bunlardan en önde gelenlerinin kanılarını, genel olarak kabul edilmiş görünenlere karşıt kanıları ve *sanatlarla* uyumlu kanıları dikkate almamız gerektiğini belirtir.⁷⁶

Yunanca olan *yaygın kanılar* kavramı çeşitli biçimlerde çevrilmektedir. Söz gelimi Forster, “genel kabul görmüş kanılar”,⁷⁷ Irwin, “ortak inançlar ve yaygın

(yaygın olarak kabul edilmiş) ortak inançlar”,⁷⁸ Reeve, “derin, bir sorun (mesele) olmayan inançlar”, Brunschwig,⁷⁹ “onaylanmış öncüller”, Bolton, “tanınan ve güvenilen inançlar”,⁸⁰ Höffe, “saygın düşünceler”,⁸¹ Smith, “saygın düşünceler, ortak inançlar ve kabul edilebilir inançlar”,⁸² Berti, “çoğunluğun kabul ettiği inançlar”⁸³ olarak ortaya koymuşlardır. Ortak nokta, *Yaygın kanıların* diyalektik tasımın başlıca öncülleri olduğudur.⁸⁴ *Yaygın kanılar*, tartışmalı konularda kanıtın parçası olarak öne sürülebilecek *ayrıcılık* öncüllerdir. Bu öncüller ya da kanılar, tasımda kullanılırken (*gerçek yüklem*lere⁸⁵ karşıt olarak) *olası* değerini alır ve diyalektik çıkarım sürecinde genelin onayladığı saygın düşünceler olarak betimlenir.

Aristoteles'e göre diyalektik öncülle diyalektik konuyu ayırt etmek gerekmektedir. Her öncül ve konu diyalektik bağlamında değerlendirilemez.⁸⁶ Sağduyuya iye hiç kimse, kabul edilmemiş olanı öne sürmeyecektir ya da diğer insanlara veya çoğunluğa aykırı gelen düşünceleri soru kalıbına dökmeyecektir. Böyle bir eylem de boşa gidecektir. Çünkü *yanıtlayan* açısından tartışmada yenilgiye yol açacak üstelik anlamsız olan bir kanı kabul edilmeyecektir.⁸⁷

Aristoteles'e göre diyalektik bir öncül; bütün insanlarca veya *bilgelerce*, bunların arasından da hepsi ya da en önemlilerce ortaya konulacak bir *sorudur*.⁸⁸ Bu sorma eylemi çelişkili de (*pradoxical*) olmamalıdır.⁸⁹ Aristoteles'e göre *yaygın kanılardan* oluşan önermelerin genel özellikleri; yaygın olarak kabul görmüş kanılar, kabul görmüş kanılara benzeyen kanılar, kabul görmüş kanılara uymayan düşüncelere karşıt görüşler, karşıtlar hakkında ifade edilmiş karşıtlar bağlamındaki önermeler ve uzmanlığa dayanan önermeler olmalarıdır.

Aristoteles'e göre; *törel*, *bilimsel* (ya da fiziksel) ve *mantıksal* olmak üzere üç tür önerme ve sorun (problem, mesele) vardır.⁹⁰ “Anlaşmazlık olduğu zaman ebeveynlere mi yoksa yasalara mı uymalı?” biçimindeki soru törel bir sorun ve önermedir. “Karşıtların bilimi özdeş midir değil midir?” mantıksal ve “evren sonsuz mudur değil midir?” sorusu da bilimsel / fiziksel bir önerme ya da sorun olacaktır.⁹¹ Örneklerden de anlaşıldığı gibi Aristoteles'e göre diyalektik soru ve önerme aynı anlama iyerdir.

Farabi'nin sınıflandırmasında ise *nazari* kavramı, tümel önermelere denk gelir. Bu düzlemde insan ediminden söz edilemez. *Ameli* kavramı da tümel önermelere girer ancak Farabi bu alanda insan ediminin olduğunu söyler. *Mantıki* önermeler ise *ameli* ve *nazari* konularda bir *gereç (alet)* olarak kullanılır.⁹² Farabi'ye göre *nazari* kavramı; sonsal amaçların ve varlığın bileşkeleriyle birlikte anlaşılmasını sağlayan bilimlerle-bilgilerle ilişkilidir. Bu tür bilgi ya da bilimlerin bir bölümü doğuştan bir bölümü de akli çıkarımlarla kazanılır. Farabi'ye göre ilk bilgilerle bildiğimiz şeylere ilk öncüller de diyebiliriz çünkü sonradan elde edeceğimiz her bilgi bunlara dayanır. Bu anlayışa göre sosyal ve fen bilimlerinin bir bölümü söz konusu kavram altında değerlendirilebilir.⁹³ Bu durumda

diyalektikçi her üç önerme ve sorun türünden hareket ederek *yaygın kanıları* ortaya koymak zorundadır.

Farabi, *yaygın kanılara* genel geçer ve denenmemiş -iyice incelenmemiş- (*badi re'yil müessir-badi re'yil müsterek*) ortak düşünceler adını verir.⁹⁴ Aynı yönde İbn Rüşd de *yaygın kanıları* çoğunluğun kabul ettiği veya gerekli gördüğü ya da bilim adamlarının kabul ettiği görüşlere dayandırır.⁹⁵ Genel kabule göre *yaygın kanıların* diyalektik çıkarımlardaki durumu *ilksel öncüllerin kanıtlama-*daki (*demonstration-burhan*) durumuna benzemektedir. *Kanıt düşüncesinde ilksel öncüller* için ayrı bir kanıtlamanın gerekmemesi gibi, diyalektik ussal çıkarımlarda da *yaygın kanılar* hakkında ayrıca değerlendirme gerekmez.⁹⁶

Aristoteles'in *Topikler*'i, tartışmaları kazanma düzleminde izlenmesi gereken yolları titizlikle ortaya koymuştur. Diyalektik uygulamalar *Topikler*'in sekizinci kitabında (Θ) doğrudan ele alınmaktadır. Bu bölümdeki açıklamalara göre diyalektik tartışmalarda iki rakip karşı karşıya gelmektedirler.⁹⁷ Tartışmacılar, *soran* ve *yanıtlayan* olarak adlandırılır. *Soran* ve *yanıtlayan* iki karşıt sava iyledirler. *Soranın* görevi, *yanıtlayanın* tezinden hareketle onun savını çürütmektir.⁹⁸ *Soran*, türlü sorularla *yanıtlayanın* tuttuğu savın çelişliğini ona kabul ettirmeye çalışır. *Yanıtlayan* da savının çürütülmesini engellemeye çalışır.

Karşılıklı konuşma kavramı çerçevesinde öğretimsel, didişimsel hatta söz sanatsal ve şiirsel düzlemde diyalektiğin yansımalarını görebiliriz. Hangi yöntem ya da görüş çerçevesinde olursa olsun bir insanı *yaygın kanıları* kullanarak rakibini yenme amacıyla hazırlayan sanata diyalektik diyebiliriz.⁹⁹ Ancak tartışmalarda amaç yenmek değil de bir konunun aydınlatılması ve doğrunun öğrenilmesi olursa buna diyalektik değil *karşılıklı konuşma, fikir teatisi (münazara)* demek daha doğru olacaktır. Münazara adı *nazardan* türemiştir ve *nazar* sözcüğü olumsuz bir anlamı içermemektedir. Oysa diyalektik (İbn Sina'nın anlamıyla *cedel*) üstünlük sağlamayla birlikte doğrunun ortaya çıkması olabilir. Bu aşamada da bir takım olumsuz uygulamalar ortaya konulacaktır.¹⁰⁰ Buna karşın örneğin *Cüveyni* (ö.1085) filozoflardan farklı düşünen kelam bilginlerindedir. Öncelikle ona göre *nazar*; derin, incelikli düşünme ve akli çıkarım anlamlarına gelir. Hatta ona göre *nazar* olmadan akli çıkarım bile yapılamaz.¹⁰¹ *Cüveyni*'ye göre *münazara* "*nazardan* alınmadır ve bütün *münazaracılar nazar* eyleminde bulunurlar." Üzerinde ayrıca durulması gereken nokta ise *Cüveyni*'nin, *kelam (teoloji)* bilimi açısından *münazara* ve diyalektik (*cedel*) arasında bir fark görmemesidir. Ona göre, aradaki tek fark sözlük anlamlarındaki farktan kaynaklanmaktadır.¹⁰² Bu değerlendirmeye göre diyalektik ince ve derin bir düşünme eylemidir. *Cüveyni*, felsefecilerin *münazara* ve diyalektik ayrımını kabul etmez. Ancak bir ayrım yapılacaksa bunun yine diyalektik bağlamında olması gerektiğini vurgular. Ona göre, *övülen* ve *yerilen* olmak üzere iki tür diyalektik vardır.¹⁰³ *Yerilen (mezzum)* diyalektik, "doğrudan uzaklaştırmak, zıtlasmak ve hakka bati elbisesi giydirmek" için yapılan diyalektiktir. Buna karşın *övülen* ise, yanlış

göstererek doğruyu ortaya çıkarmak, yanlıştan dönerek olgunluğa ulaşmak için ortaya konulan diyalektiktir.¹⁰⁴

Bu yöntemle *sanat* demek oldukça uygun olacaktır. İbn Sina'nın belirttiği gibi *sanat*, belli bir amaç doğrultusunda kimi konuların analizini ve işlenmesini sağlayan insan özüne yönelik bir yetenektir.¹⁰⁵ Bu yeteneğin ortaya çıktığı en önemli alan da diyalektiktir. Bu sanatta ulaşılmak istenen amaç inandırma ve yenmedir. Hatta çelişğin bir tarafına yönelik değil, her iki tarafa yönelik olarak bir galibiyet hedeflenir. Bu düzlemde yapılan tartışmaların içeriği incelemeye açık olmalı, herkesin (en azından katılımcıların ve dinleyicilerin) belli oranda konu çerçevesinde görüşleri bulunmalı bu yüzden de ortaya koyulan düşünceler *yaygın kanılardan* oluşmalıdır.

Diyalektik uygulama bağlamında tartışmaların özünü sorular oluşturur.¹⁰⁶ Bu nedenle Aristoteles ve yorumcuları öncelikle sorgulamayla ilgili ince noktaları ele almışlardır. Bir tartışmada muhatabına soru yöneltmek isteyen kişinin belli basamakları dikkate alması gerekmektedir. *Öncelikle* üzerine tasım kurulacak konu ya da sorun belirlenmelidir. *İkinci* olarak, sorular bölümlenmeli (*taxis*) ve ortaya koyulduğunda rakibin kabul edileceği biçimde tek tek sıralanmalıdır. *Üçüncüsü*, soruların uygun bir biçimde rakibe yöneltmesi gerekir.¹⁰⁷

Rakiplerin, alınan konu düzleminde *en yaygın* kanılardan kalkarak sonuç çıkarmaları, tartışmanın doğru bir yöntemle yapıldığının belirtisidir.¹⁰⁸ Çıkarımlar da; *kanıtlamacı (talimi)*, çekişme eylemine bağlı olarak *kanıt gerektirmeli (ihticaci)*, safsatacı ya da *kuşkulandırıcı (teşkiki)*, *alıştırmacı (irtiyazi/exercise)* son olarak da *sınamalı (imtihani)*, yani *yaygın* hakkında ortaya konulan çelişik tasımlar) olarak diyalektik tartışmalar bağlamlarında ortaya konulur.¹⁰⁹

Diyalektiğin merkezinde diyalektik çıkarım bulunur (*dialektikos sullogismos*). Bu çıkarımları, geleneksel olarak, tartışmacıların kanıtlarını ortaya koyma ediminde kullandıkları kabul edilir. Diyalektiği anlamak için özellikle diyalektik çıkarımı, bununla ilgili akıl yürütmeleri ve onların öncüllerini ele almak gerekmektedir. *Topikler*'de diyalektik çıkarımın bilimsel, didişmesel (*eristik*) ve yanıltmasal (*paralogistik-mugalâta*) olana karşıt olduğu belirtilmiştir.¹¹⁰ Yine *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine* adlı eserinde Aristoteles, diyalektik kanıtın öğretilici (*didaktik*) *sınavıcı (peirastic)* ve *didişimsel* olanlardan farklı olduğunu belirtmiştir.¹¹¹

Diyalektik çıkarım, bilimsel olandan (*burhan*) *yalnızca öncülleri*¹¹² *nedeniyle* farklılaşır. İbn Sina'nın betimlediği gibi, diyalektik bağlamında ortaya konulanlar kesin kanıt (*burhan*) düzleminde ortaya konulandan uzak değildir. Hatta kesin kanıtta kullanılan pek çok içerik diyalektikte de bulunur. Ancak bunlar diyalektikte, orta terimli ya da orta terimsiz doğru olmaları açısından değil, *yalnızca yaygın kanı olmaları bakımından* kullanılmaktadır.¹¹³ Bilimsel çıkarımların (*sullogismos epistemonikos*) öncülleri ilk ilkelerden hareketle oluşturulmuştur

bu yüzden de bunlar *kesin kanıtları (apodeixeis)* vermektedir. Söz gelimi “bütün parçadan büyüktür” yargısı İbn Sina’ya göre yalnızca akıldan kaynaklanan bir zorunluluktur ve bu tür yargılar *ilksel* olanlara girmektedir.¹¹⁴

Diyalektik çıkarımın öncülleri ise *yaygın kanıya* dayanmaktadır. Didişimsel olan kanıtlamanın öncülleri ise ya yaygın kanılara benzeyen öncüllerden kurulmuş ancak öyle olmayan ya da görünürde çıkarım olan bir *kanıtlama* yöntemine aittir.¹¹⁵ *Yanıltmasal (Paralogistik)* olan ise diğer biçimlerden ayrılır. Bu çıkarım yöntemi, diyalektiksel ve didişimsel olanlardan farklıdır, onun belli bir tür bilime özel olan öncüllerinin yanlış olması nedeniyle, yanıltmasal yöntem bilimsel kanıtlamada kullanılamaz.¹¹⁶ *Öğretici* kanıtlama, *soran* ve *yanıtlayan* tarafından yürütülen öğrenme içerikli bir yöntemdir. Bu kanıtlamacı biçem de diyaloglara dayanır ve *soran yanıtlayana* inanır; çünkü öğrenme amaçlı olduğu için herhangi bir art niyet bulunmamaktadır. Bu inanılan şeyler de ele alınan konuları içeren bilim dallarının ilkelerine dayanmaktadır. *Öğretici* yöntem, diyalektiğin bir alt türü olarak tasarlanmıştır. Bununla birlikte *öğretici* yöntemin çıkarsadığı sonuçlar zorunludur çünkü onun amacı kanıtlamadır. Bu bağlamda onun *zorunlu (apodictical)* kanıtlamaya oldukça yakın olduğunu söyleyebiliriz. Hatta Aristoteles *zorunluyu öğreticiyle* eşanlamlı olarak kullanmıştır. Çünkü bilgiye dayalı kanıtlama da (bilimsel kanıtlama) öğrenim gerektirmektedir.¹¹⁷

Diyalektiğin diğer üç alt türünden *peirastik* kanıtlama kavramı, *sınayıcı* kanıtlama ya da *sınama sanatı* olarak çevrilebilir. *Sınayıcı*, kimi zaman “Sokrat’ın sanatı” olarak adlandırılmıştır. Aristoteles, Sokrat’ın bu yöntemin bir türünü uyguladığını belirtir.¹¹⁸ Bu yöntem, törel yükümlülükler ve tartışmacının özel niyetleri çerçevesinde karşılıklı bir etkileşimin ve mantıksal bir yapının bileşimidir. Sokrat’ın rakibi düşüncelerinin tutarlılığını kanıtlamak zorundadır. Bu kanıtlama edimi yalnızca kanıtsal bir düzlemde değil aynı zamanda kendi hayatını yönlendiren ilkeler ya da başka etmenler çerçevesinde de gerçekleşmelidir. Sokrat üzerinden ortaya konulan bu yöntem, Platon’un ilk dönemlerine denk gelen diyaloglarında (Protagoras, Hippias, Euthydemus vb.) baskın olan araştırma-kanıtlama yoludur.¹¹⁹ *Sınayıcı* yöntemde tartışmacı, rakibinin bildiğini sandığı ya da öyle göstermek istediği konular düzleminde ortaya koyduğu öncüllerden ve sonuçlardan hareketle bir akıl yürütmeye bulunur. Böylece o, rakibinin savları arasındaki tutarsızlıkları ve dolayısıyla onun o anki bilgisizliğini açığa çıkarır.

Eristik olanını ise, dilimizde *didişimsel* kanıtlama biçiminde ifade etmek mümkündür. Bu yöntem de diyalektiğin bir alt türü olarak belirmiştir. Bu yöntem neredeyse sofist kanıtlama tarzıyla özdeştir. Çünkü öğretici ve sofist yöntemlere karşıt olarak didişimsel olanın törel değeri ilk etapta belirlenmemiştir. Bu düzlemde didişimsel yöntem sanki sofist yöntemle eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Aristoteles’in anlatımıyla “didişimsel ve sofist akıl yürütmeler yalnızca *görünüşte* çıkarımları verirler diyalektik ise sınama yöntemidir.”¹²⁰ An-

cak belirtmek gerekir ki *didişimsel* ile sofistlik akıl yürütme temelde birbirinden ayrıdır. Elbette hem didişen hem de sofist aynı kanıtlama yöntemini ve içeriğini kullanabilir bu anlamda kanıtlar özdeştir. Ancak onların edimlerinde amaçları oldukça farklıdır. Didişimci ne olursa olsun galip gelmek ister; bunun gerçek anlamda bir zafer olmasına bile gerek yoktur. Ancak sofist bilgelik görünüşü uğruna tartışmadan zaferle ayrılmak istemektedir. Çünkü o saygınlık peşindedir.¹²¹ Zaten bir kişiyi sofist yapan onun törel amacıdır, diyalektikçi yapan ise bir amaç değil yalnızca onun yetisidir.¹²²

Ele alınan kanıtlama türleri bağlamında tasımlar *Topikler'de*; *bilimsel, yanıltmasal, diyalektik* ve *didişimsel* olarak dörde ayrılmaktadır. *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine'de* ise *öğretici, sınavıcı, diyalektik* ve *didişimsel* olmak üzere yine dörde ayrılmaktadır. Çıkarımlar ise gerçek ve görüşte gerçek yani geçerli ve geçerli gibi görünse de geçersiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Öncüller ise, a) *doğru* ve bilimlerin uygun ilkeleri, b) *doğru* olmayan fakat bilimlerin uygun ilkeleri, c) bilime uygun doğru yaygın kanılar, d) belli bilim dallarına uygun olan doğru yaygın kanılar, e) yaygın kanılar (genel anlamda), f) görünüşte yaygın olan kanılar olarak altı kesime ayrılabilir. Geçerli çıkarım veren tasım ve verdiğimiz altı öncül türü diyalektikte ve onun alt türlerinde kullanılmaktadır. Geçerli çıkarım ve öncül *a* bilimsel kanıtlamalarda kullanılır. Ayrıca bu ikilinin *öğretici* yöntem bağlamındaki çıkarımlarda da kullanılması beklenir. Geçerli çıkarım ve öncül *b* yanıltmasal yöntemde kullanılır. Geçerli çıkarım ve öncül *e* diyalektik çıkarımlarda kullanılır. Diğer yöntemlerde de bu çıkarım ve öncül türlerinin dışında kalan seçenekler kullanılır.

Aristoteles'e göre diyalektiğin *üç türlü yararı* vardır. Bunlar; zihinsel yetilerimizin gelişmesi düzleminde bir *alıştırma (gumnasia-riyaziye)* olması, günlük tartışma ve konuşmalarımızda bir *güç vermesi* ve felsefi bilimlerin içeriğine ulaşma ve değerlendirme sürecinde bir *yöntem* olması açısından ortaya çıkmaktadır.¹²³ *İlk yarar*, ele alınan bir konuda araştırmacıya daha fazla kanıtı ileri sürmesi açısından katkı sağlamasıdır. Farabi'ye göre bu ilk yarar, insan zihninin kesin bilimlere hazırlanmasında önem taşımaktadır.¹²⁴ Bu ilk yarar düzleminde insan, nasıl araştırma yapacağını bilir, elde ettiği bulguları düzenleme yetisini ve daha da önemlisi orta terime gitmede zihinsel bir yatkınlığı kazanır.¹²⁵ Böylece insan, türlü düşünce okullarının görüşlerini sınama gücünü elde ettiği gibi konular bağlamında kanıtlama ve çürütme yollarını da öğrenecektir.¹²⁶ *İkinci yarar* bağlamında insan, tartışmalarda *yaygın kanıları* kullanma açısından daha yeterli bir duruma gelecektir.¹²⁷ Böylece tartışmacı istediği zamanda ve biçimde rakibinin tutumuna göre kanıtlarını ortaya koyabilecektir. Bir başka açıdan da toplumsal hayat için önemli olan adalet, erdem, inançlar ve kuramsal pek çok esası hakkıyla tanımak, tanıtmak, öğretmek, uygulanmasına yardımcı olmak bu ikinci yarara girmektedir.¹²⁸

Diyalektiğin *üçüncü* yararı ise felsefi alanda ortaya çıkmaktadır. Diyalektik yetisini kazanan bir kişi, işine yarayacak kanıtları elde eder, doğruyu ve yanlışlığı keşfeder.¹²⁹ Ancak kişinin, kimi düşünürler karşısında özellikle sofistlerin önünde kendi doğrularını savunması ve onları susturması diyalektik sanatındaki ustalığına bağlı olacaktır.¹³⁰ Diyalektik, inceleme, eleştirme, kuramsal ve kılğısal olarak mevcut olanı araştırma, onun üzerinde düşünme gücü verir.¹³¹ Aristoteles'in pek açık olmayan bir dille ortaya koyduğu en önemli yarar bu *üçüncü* kesime girmektedir. Ona göre diyalektik, bilimlerin ilk ilkelerini anlamada, bunları değerlendirmede ve hatta onlara giden yollar bağlamında yapılacak araştırmada yarar sağlayabilir.¹³² Farabi de saydığı yararların çoğunluğunda ilkeler ve kesin bilimler vurgulaması yapar. Özellikle *dördüncü*de, ilkelere giden yolların aydınlatılmasında ve açıklanmasında ortaya çıkan bir yarar söz konusudur.¹³³

IV. Sonuç

Mantığın iki yönü vardır: İlkın mantık, teorik olarak düzgün düşünmenin formlarını ele alır. İkinci olarak mantığın, elde edilen bulguların çeşitli ontik ve epistemolojik bağlamlarda uygulanma alanı olarak pratik yönü de vardır. Eski Grek felsefe geleneği düzleminde türlü düşünceler ortaya çıkmıştır. Sürecin kontrol edilmesi, yararlı ve işlevsel kılınması Sokrates'le birlikte başlıca hedef olmuştur. Aristoteles düşüncesi, sürece en son ve güçlü biçimini vermiştir. Bu çerçevede Aristoteles'in sistemi içerisinde kesin bilgiye ulaştırdığı iddia edilen *II. Analitikler*'in yöntemi yanında diyalektik, problemler karşısında olası öncüllerden hareketle akıl yürütmeyi ve bu sıradaki tartışmalarda çelişkiye düşmekten kaçınmayı anlatan süreçleri içerir. Aristoteles, *Topika* kitabını özel olarak bu doğrultuda kaleme almıştır.

Topika, Felsefi kitapların Arapçaya çevrilmesiyle birlikte İslam dünyasında geniş ölçüde yankı bulmuştur. Yapısı açısından "kesin bilgiye ulaştırın" analitik yöntem (*Burhan*) kadar değer verilmesine de pratik açıdan sağladığı yararlar diyalektik çıkarımları ve mantıksal uygulamalarını *cedel* adı altında önemli kılmıştır. İslam düşüncesinde, *Topikler*'de yer alan diyalektik mantık, bütün unsurlarıyla geliştirilmiştir.

Mantığın yalnızca kurallar yığını olmadığına; aksine tüm bunların uygulamaya yönelik olarak ortaya konulduğuna işaret etmekte yarar vardır. Klasik mantıkta *beş sanat* adı altında ortaya konulan mantığın uygulama alanlarının yeterli derecede irdelenmediği de bir geçektir. Bu alanlardan diyalektiğin ya da İslam kültür geleneğindeki adıyla *cedelin*, düşünme ediminde felsefi düşünceye ve bunu üretenlere sağlayacağı kılğısal ve kuramsal pek çok kazanım söz konusudur. Söz gelimi bilimin ilk ilkelerinin değerlendirilmesi ve bunların elde edilmesi, düşüncelerin çelişkiden uzak bir biçimde ortaya konulması, doğru ve

geçerli kabullerin bulunup düşünsel sürece katılması, felsefecinin yeteneklerinin artırılması, söz konusu yararların yalnızca bir kaçıdır. Bu bağlamda diyalektik / cedel başta olmak üzere uygulamaya yönelik her çalışma, insan düşüncesine, mantığın üretim amacı doğrultusunda onu anlamlı kılacak bir katkı olacaktır.

Notlar

(*) Dr., alicetintr@gmail.com

(**) Bu makale *Mantıkta Diyalektik* adlı doktora tezimize dayanmaktadır. Bkz. Çetin, Ali, *Mantıkta Diyalektik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, (Basılmamış Doktora Tezi.)

1. Aristotle, *Topica*, Çev. E. S. Forster, The Loeb Classical Library, Edit. T. E. Pace, E. Capps, W. H. Rouse, A. Post, E. H. Warnington, Londra ve Cambridge, MCMLX, s. 279 ve 303.
2. Aristotle, *Topica*, s. 273, Krş. Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, Çev. Johansen M. Van Ophuijsen, Duckworth, İngiltere, 2001, s. 35; Marcus Tullius Cicero, *Topica*, Çev. Tobias Reinhardt, Oxford University Press, 2003, s. 117; Farabi, "Kitabu'l-Cedel", *el-Mantık İnde'l-Farabi* içinde, Refik Acem, Beyrut, 1986, s. 13; İbn Sina, "Cedel", *eş-Şifa, el-Mantık (6)* içinde, Thk. Ahmet Fuat el-Ehvani, Kahire, 1965, s. 31; İbn Rüşd, *Telhisu Kitabı Aristoteles Fi'l-Cedel*, Thk. Muhammed Selim Sâlim, Mısır, 1980, s. 4.
3. Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay. İstanbul, 1993, s. 69–70.
4. Roland Hall, "Dialectic", *The Encyclopedia of Philosophy*, Edit. Paul Edwards, The Macmillan Company ve the Free Press, New York, 1967, s. 385.
5. Robert Burch, "Dialectic", *English Studies in Canada*, Sayı. 30, No. 4, 2004, s. 16–17.
6. Robin Smith, "Ancient Greek Philosophical Logic", *A Companion to Philosophical Logic*, Edit. Dale Jacqueline, Blackwell Publishing, 2006, s. 11.
7. Nicholas Bunnin ve Jiyuan Yu, "Parmenides", *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*, Blackwell Publishing, s. 504.
8. Hall, "Dialectic", s. 385–386.
9. Nicholas Bunnin ve Jiyuan Yu, "Achilles and the Tortoise", *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*, s. 8.
10. Robin Smith, "Ancient Greek Philosophical Logic", s. 12.
11. Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, A.Ü.İ.F.Yay., CVIII, Ankara, 1972, s. 2.
12. Nicholas Bunnin ve Jiyuan Yu, "Heraclitus", *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*, Blackwell Publishing, s. 302.
13. Jonathan Barnes, *The Presocratic Philosophers*, Routledge, Londra ve New York, 1982, s. 45, 49, 50 ve 60.
14. Robin Smith, "Ancient Greek Philosophical Logic", s. 12.
15. Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, s. 2–3.
16. Terence Irwin, *Aristotle's First Principles*, Clarendon Press, Oxford University Press, New York, 1988, s. 7.
17. Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, s. 3.
18. Bkz. Plato, *Republic*, Çev. G. M. A. Grube, Gözden Geçiren, C. D. C. Reeve, *Plato Complete Works* içinde, Edit. John M. Cooper ve D. S. Hutchinson, Hackett Publishing Company, Indianapolis / Cambridge, 1997, (VI. Kitap) s. 1130 vd.

19. Miira Tuominen, "Apprehension and Argument", *Studies in The History of Philosophy of Mind*, Sayı: 3, Springer, Hollanda, 2007, s. 22 vd.
20. Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, s. 5.
21. Aristo, *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yay., 1996, s. 116.
22. Aristo, a.g.e., s. 139, 179-180.
23. Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, s. 5.
24. Richard McKeon, "Dialectic and Political Thought and Action", *Ethics*, Sayı: 65, No. 1 Ekim, 1945, s. 9. Bu düzlemde İslam düşüncesinin de özellikle teoloji ve hukuk alanlarında ilk dönem Skolâstik anlayışları izlediği söylenebilir.
25. Stephen F. Brown ve Juan Carlos Flores, *Historical Dictionary of Medieval Philosophy and Theology*, Edit. Stephen F. Brown, Juan Carlos Flores, Scarecrow Press, Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth, Uk, 2007, *Giriş Bölümü*, s. XXXIV.
26. McKeon, "Dialectic and Political Thought and Action", s. 9.
27. Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, s. 22.
28. Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, s. 22.
29. Bkz. Johann Gottlieb Fichte, *The Science of Knowledge*, Çev. Peter Heath ve John Lachs, Cambridge University Press, 1991, s. 93 vd.
30. Bkz. Fichte, *The Science of Knowledge*, s. 97 vd.
31. Georg W. Friedrich Hegel, *Mantık Bilimi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay. İstanbul, 1996, s. 93 vd.
32. Ebu Hamit el-Gazali, *el-Müntehal fî İlmi'l-Cedel*, Thk. Ali bin Abdülaziz Umeyrini, Daru'l-Varak, 2004, Muhakkikin Önsözü, s. 23.
33. Abdurrahman Hasan Habenneke El-Meydanî, *Davâbitu'l-Marife*, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 1993, s. 370.
34. El-Meydanî, *Davâbitu'l-Marife*, s. 370.
35. El-Meydanî, a.g.e., s. 371.
36. El-Meydanî, a.g.e., s. 371.
37. Ebu Hamit el-Gazali, *el-Müntehal fî İlmi'l-Cedel*, Umeyrini'nin önsözü, s. 27. Muhakkik, söz konusu kitabın önsözünde diyalektik ve münazara alanında önemli çalışmalara değinmiştir. Bunlardan bir kesimi şöyledir: el-Baci (H. 474), *el-Minhacu fi Tertibi'l-Hucac*; Şirazi (H. 476), *el-Maune fi'l-Cedel*; Cüveyni, *el-Kafiye fi'l-Cedel*, Fahrettin Râzi (H. 606), *Cedel*, Ebheri, (H. 663), *el-Kavadihu'l-Cedeliyye*; Tufi (H. 716), *İlmu'l-Cezel fi İlmi'l-Cedel*, ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu Hamit el-Gazali, *el-Müntehal fî İlmi'l-Cedel*, Umeyrini'nin önsözü, s. 22–28. Klasik İslam kültüründe felsefi, kelami, hukuki ve eğitimsel bağlamda ortaya konulan diyalektik anlayışlarının karşılaştırmalı olarak ele alınması diyalektik işlevinin bilimsel alanlar açısından daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Emiroğlu, "Cedel Nedir?", D.E.Ü.İ.F.D. S. XII, İzmir, 1999, s. 17–37; İbrahim Emiroğlu, "Cedelin İşleyişi ve Değeri", D.E.Ü.İ.F.D. S. XIII-XIV, İzmir, 2001, s. 9–33.
38. Boethius, Aristo'nun *Topikler*'ini Lantince'ye çevirmiş ve üzerine bir de yorum yazmıştır. Ancak yorumlar kayıptır. Bkz. John Marenbon, "The Latin Tradition of Logic to 1100", *Handbook of the History of Logic*, Bölüm II, Edit. M. Gabbay and John Woods, Amsterdam ve Oxford, 2008, s. 1; *De Differentiis Topicis* adlı çalışma Orta Çağ'da *Topica Boetii* olarak da bilinmekteydi. Bkz. Thomas M. Conley, *Rhetoric in the European Tradition*, The University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1994, s. 79.
39. Tuomo Aho and Mikko Yrjönsuuri, "Late Medieval Logic", *The Development of Modern Logic*, Edt. Leila Haaparanta, Oxford University Press, 2009, s. 59.

40. Eleonore Stump, "Topics: Their development and Absorption into Consequences", *Later Medieval Philosophy*, Edit. Norman Kretzmann, Anthony Kenny, Jan Pinborg, Cambridge University Press, 2008, s. 274. Örneğin "eşitlerden eşit miktarlar çıkarılırsa kalanlar yine eşit olur" şeklindeki ifade ilkesel bir önermedir. Bu önermeler Boethius'a göre kanıtlama gerektirmeyen ilkelere denk gelir. Bkz. Boethius, *De Topicis Differentiis*, s. 33.
41. İçsel, asıl yerler (*intrinsic*) örneğin; tanım, betim, cins, bütün, parça, tür gibi kavramlardan çıkarılır. Orta, ara yerler (*intermediate*) ise, çekim, bölüm gibi kavramlarından elde edilirken, dış yerler (*extrinsic*) ise, yargı, benzerlik, daha büyük, daha küçük, karşıtlar, göreliler, evetleme ve değilleme kavramlarından hareketle ortaya konulur. Bkz. Eleonore Stump, *Boethius's De Topicis Differentiis* s. 196. Ayrıca bkz. Thomas M. Conley, *Rhetoric in the European Tradition*, s.78 vd. Bu üçlü ayrım karşın Cicero içsel ve dışsal yerlerden söz etmektedir, bkz. Cicero, *Topica*, s. 117 vd. Ayrıca bkz. Rigotti Eddo, "Relevance of Context-Bound Loci to Topical Potential in the Argumentation Stage", *Argumentation*, C. 20, 2006, s. 519-540
42. Eleonore Stump, *Dialectic and its Place in the Development of Medieval Logic*, s. 67 vd.
43. Bkz. Otto Bird, "Topic and Consequence in Ocham's Logic", *Formal Logic*, Bölüm 2, Notre Dame Journal, 1961, s. 65-78.
44. Stump, *Dialectic and its Place in the Development of Medieval Logic*, s. 64. *Topikler*'in tercüme sürecinde bulunan diğer mütercimler ise; Ebu Osman ed-Dimeşki ilk yedi bölümü ve İbn el-Mukaffa'nın oğlu İbrahim de sekizinci bölümü çevirmişlerdir. Bkz. Mahmut Kaya, *Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin Yay. İstanbul, 1983, s. 107.
45. Stump, *Dialectic and its Place in the Development of Medieval Logic*, s. 64. Ayrıca bkz. İbn Rüşd, *Telhisu Kitabi Aristoteles Fi'l- Cedel*, Thk. Muhammed Selim Sâlim, Mısır, 1980, Salim'in önsözü.
46. Henry George Liddell, Franz Passow, Robert Scott, Henry Drisler, *A Greek-English Lexicon*, Harper&Brothers, New York, 1848, s. 1508.
47. Hamit Atalay, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 714, C. 2, Ankara, 1999.
48. *Topik* kavramı sıklıkla Latince *loci*, *locus* ve *ortak yerler* anlamındaki İngilizce *commonplaces* sözcüğüyle de dile getirilir. Bkz. R. D. Rieke, and M. O. Sillars, *Argumentation: Critical Decision Making*, Harper Collins, New York, 1993, s. 25 vd. Ayrıca bkz. Liddell ve diğerleri, *A Greek-English Lexicon*, s. 1508.
49. Cicero, *Topica*, Giriş Bölümü, 2003, s. 20
50. Belki de en doğru tarihsel kayıtlar şöyledir: Maier'e göre *Topikler* bütün olarak *Çözümlemeler*'den önce yazılmıştır. Solmsen ise sırasıyla, *Topikler I-VII*, *İkinci Çözümlemeler I*, *Topikler VIII* ve *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*, *İkinci Çözümlemeler II* ve *Birinci Çözümlemeler* olarak tarihlendirir. Bkz. Aristotle, *Topica*, Forster'in *Topikler*'e yazdığı önsöz, s. 267.
51. *Çalışma* (*study*), *pragmateia* sözcüğünün çevirisidir. Sözcük, hem bir konuyu araştırma hem de araştırma sonuçlarını kaleme alma anlamlarını içermektedir. Bkz. Robin Smith, *Aristotle's Topics*, Edit. J.L. Ackrill ve Lindsay Judson, Clarendon Press, Oxford, 2003, s. 41.
52. Pickard'ın çevirisinde *saygın görüşler* anlatımı kullanılır. Bkz. Aristotle, *Topics*, Çev. W. A. Pickard, The Complete Works of Aristotle, I. cilt içinde, Edit. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1991, s. 2.; Bedevi'nin çevirisinde ise *yaygın öncüller* (*mu-kaddimatin zaiatin*) anlatımı kullanılır. Bkz. Abdurrahman Bedevi, *Mantık-ı Aristo*, Daru'l-Kalem Lübnan ve Vekaletu'l-Matbuat Kuveyt, C. II, 1980, s. 489.
53. Yöntem, yani *methodos*, kökensel olarak *hodos* (yol) sözcüğüne dayanır. Bkz. Robin Smith, *Aristotle's Topics*, s. 41; Arap: *Tarik/sanat*. Bkz. Abdurrahman Bedevi, *Mantık-ı Aristo*, C. II, s. 489. Krş. Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 3.

54. Aristotle, *Topica*, s. 273; Krş. Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 35; Cicero, *Topica*, s. 117; Farabi, *Cedel*, s. 13; İbn Sina, "Cedel", *eş-Şifa, el-Mantık (6)* içinde, Thk. Ahmet Fuat el-Ehvani, Kahire, 1965, s. 31; İbn Rüşd, *Cedel*, s. 4.
55. Akademi, Platon tarafından M. Ö. 380'li yıllarda Atina'nın hemen dışında kurulmuş bir felsefe okuludur. Bkz. Nicholas P. Wolterstorff, "Academy", *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, s. 4.
56. Coşul: *Elenchi*. Sokrat bu sözcüğü kullanmamıştır ancak genel olarak uyguladığı yöntemle sonradan bu ad verilmiştir. Bu yöntem, Sokrat'ın muhatabının savlarını karşı sorularla çürütme sürecini anlatmaktadır. Bkz. Nicholas Bunnin ve Jiyuan Yu, "Socratic Elenchus", *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*, Blackwell Publishing, Amerika, Oxford ve Avustralya, 2004, s. 649.
57. Cicero, *Topica*, Tobias Reinhardt'ın Önsözü, s. 20.
58. Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 5.
59. Makalemizde karışıklığa meydan vermemek için bundan sonra kitabın adı, *Topikler*; onun içerdiği kanıtlama sürecine ilişkin noktalar ise "yerler" sözcüğüyle dile getirilecektir.
60. Bu yargının Ross'a göre olası bir nedeni, diyalektik yöntemin Eski Yunan tininin genel bir kültüre ulaşma sürecinde her konuyu ilk ilkeleri elde etmeksizin tartışma eyleminin yani sofistlik davranışının son ürünlerinden, çabalarından biri olmasıdır. Ross'a göre Aristo, "bilimin yolunu açarak *Topikler*'i de *çağ dışı*" bırakmış oldu. Bkz. David Ross, *Aristotle*, Roudledge, Londra ve New York, 1995, s. 34.
61. Söz gelimi Bkz. Eleonore Stump, *Dialectic and its Place in the Development of Medieval Logic*; Eleonore Stump, *Boethius' De Topicis Differentiis*; Eleonore Stump, *Boethius' In Ciceronis Topica*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra, 1988.
62. Stump'a göre de *yerler* kanıtlama yöntemleriyle ilgili dizelerdir ancak daha çok ilkeleri içermektedir. Bu bağlamda Stump, Boethius'a katılmış olmaktadır. Çünkü Boethius için bir yer, kanıtlar kümesidir. Bkz. Boethius, "De Topicis Differentiis", s. 30. Ayrıca bkz. Stump, *Dialectic and its Place in the Development of Medieval Logic*, s. 18 vd.
63. Söz gelimi mantıksal olarak *yerler*, soranın q önermesini kullanarak bundan istediği p sonucunu ortaya koymasını sağlar. Eğer soranın, p önermesini kanıtlaması gerekiyorsa, p'yi sağlayan q önermesini kullanacaktır. Eğer *yanıtlayan* q'yu kabul ederse, soran da p'yi elde etmiş olur. Eğer *yanıtlayan* p'yi çürütmek isterse p yoluyla sağlayabileceği q önermesini kullanması gerekir. Böylece q'yu çürüterek p'yi de çürütebilecektir. Bu yöntemle yapılan çıkarımlara *modus ponens* ve *modus tollens* denir. Modus kip, ponore ise koymak, olumsuzluğu ya da olumluluğu onaylamak anlamına gelir. Modus ponens koşullu tasımdır ve önbileşenin evetlenmesidir. Modus tollens (tollere, değillemek) ise artbileşenin değillemesidir.
64. Cicero, *Topica*, Tobias Reinhardt'ın Önsözü, s. 21.
65. Robin Smith, "Logic", *Cambridge Companion to Aristotle*, Edit. Jonathan Barnes, Cambridge University Press, 1999, s. 58 ve Christopher W. Tindale, "Revisiting Aristotle's Topoi", Edit. H.V. Hansen, *Dissensus and the Search for Common Ground*, Ossa, 2007, s. 1.
66. Buradaki *öğ*e biçimi kavramı, *yerlerle* (*topos*) aynı anlama gelmektedir. Bkz. Paul Slomkowski, *Aristotle's Topics*, Philosophia Antiqua, C. LXXIV., Brill, Leiden, New York, Köln, 1997, s. 49.
67. Aristo, *The Rhetoric*, Çev. Richard Claverhouse Jebb, Edit. John Edwin Sandys, Litt.d., Cambridge University Press, 1909, s. 142.
68. Aristotle, *Metafizik*, s. 239–240
69. Slomkowski, *Aristotle's Topics*, s. 45.

70. Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle's Topics 1*, s. 7; Robin Smith, *Aristotle's Topics*, s. XXV; Ayrıca bkz. Jacques Brunschwig, "Aristotle's Rhetoric as a 'Counterpart' to Dialectic", s. 41. Krş. İbn Rüşd, *Cedel*, s. 73.
71. İbn Sina, *Cedel*, s. 38. İbn Sina aynı örneği veriyor: "Eğer karşıt, bir şey için söz konusuya o karşıtın karşıtı o şeyin karşıtı için de söz konusu olacaktır." Bkz. *a.g.e.*, s. 38 vd.
72. İbn Rüşd, *Cedel*, s. 72 ve 78.
73. *Başlangıç noktaları* sözcüğü ilke olarak çevrilmektedir. Bkz. Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 7; Moss, *Encyclopedia of Rhetoric and Composition: Communication from Ancient Times to the Information*, s. 185. Krş. İbn Rüşd, *Cedel*, s. 75.
74. Otto Bird, "The Tradition of the Logical Topics: Aristotle to Ockham", *Journal of the History of Ideas*, C. 23, No. 3. 1962, s. 10. Bird'ün aynı çalışmasındaki alıntısına bakarsak; Lucius'a göre 287, Buhle'a göre 382 kural vardır.
75. Aristotle, *Topica*, s. 305, Farabi, *Cedel*, s. 13; İbn Sina, *Cedel*, s. 72 vd.; İbn Rüşd, *Cedel*, s. 4; İslam Mantığı'nda yaygın kanıların karşılığı *meşhurattır* (*Mashhurat*). Bkz. Majid Fakhry, *Al-Farabi, Founder of Islamic Neoplatonism: His Life, Works and Influence*, Oneworld Oxford, 2002, s. 57 ve 147. Örneğin bkz. Amos Bertolacci, "The Reception Of Aristotle's Metaphysics in Avicenna's Kitab Al-Sifa A Milestone Of Western Metaphysical Thought", *Islamic Philosophy, Theology and Science*, Edit. H. Daiber, LXIII, Brill Leiden, Boston, 2006, s. 223.
76. Aristotle, *Topica*, s. 305; Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 97.
77. Aristotle, *Topica*, s. 273.
78. Terence Irwin, *Aristotle's First Principles*, Clarendon Press, Oxford University Press, New York, 1988, s. 8, 30, 36, 37 ve 66. Ayrıca bkz. Terence Irwin ve Gail Fine, *Aristotle*, Hackett Publishing, Indianapolis, 1995, s. 69.
79. Charles David Chanel Reeve, "Dialectic And Philosophy in Aristotle", *Method in Ancient Philosophy*, Edit. Jly Gentzler, Clarendon Press, Oxford, 1998, s. 241, 242, 243, 246 ve 249.
80. Marta Włodarczyk, "Aristotelian Dialectic and The Discovery of Truth", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, Edit. David Sedley, C. XVIII, 2000, s. 154.
81. Otfried Höffe, *Arsitotle*, Çev. Christine Salazar, State University of New York Press, 2003, s. 35.
82. Robin Smith, "Logic", *The Cambridge Companion to Aristotle*, Edit. Jonathan Barnes, Cambridge University Press, 1995, s. 60. Krş. Robin Smith, *Topics*, giriş bölümü, s. XXIII.
83. Enrico Berti, "Does Aristotle's Conception of Dialectic Develop?", *Aristotle's Philosophical Development*, Edit. William Wians, Rowman & Littlefield Publishers, İngiltere, 1996. s. 107.
84. Aristotle, *Topica*, s. 273 ve 295.
85. Aristo, *İkinci Çözümlemeler*, s. 34 vd. *Gerçek yüklem*, yüklem konuya doğru bir biçimde yüklenirse söz konusu olur. Söz gelimi, "insan beyazdır" tuncesinde insan bir töz olarak kendi başına vardır, herhangi bir taşıyıcının taşımaya gereksinim de duymaz. Beyazlık da insanda vardır, insan gibi bir taşıyıcıya gereksinim duyar. Bu bağlamda insan konu, beyaz da yüklem yapıldığında doğru bir yükleme yapılmıştır. Bu, ilintisel değil gerçek bir yüklemedir. Bkz. Ebu Ali İbn Sina, *el-Burhan*, Thk. Abdurrahman Bedevi, Mektebetü'n-Nahdetü'l-Misriyye, Kahire 1954, s. 163.
86. Aristotle, *Topica*, s. 295; Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 75; Farabi, *Cedel*, s. 17 vd.; İbn Sina, *Cedel*, s. 72.
87. İbn Sina, *Cedel*, s. 72, Ayrıca bkz. Farabi, *Cedel*, s. 14-15, 17 vd.

88. Aristotle, *Topica*, s. 295, Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 74 vd.; Farabi, *Cedel*, s. 64; İbn Sina, *Cedel*, s. 72; İbn Rüşd, *Cedel*, s. 32.
89. Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 76.
90. Aristotle, *Topica*, s. 307; Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 80; İslam mantıkçalarına göre de, “nazari, ameli (ahlaki-törel) ve mantıki” biçiminde üçlü bir sınıflandırma söz konusudur. Krş. Farabi, *Cedel*, s. 20; İbn Rüşd, *Cedel*, s. 41. İbn Sina, *mantıki, ahlaki ve tabii* ayrımını yapar. Bkz. İbn Sina, *Cedel*, s. 82.
91. Aristotle, *Topica*, s. 307 vd.; Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, s. 80-84. Ayrıca bkz. Farabi, *Cedel*, s. 81-82.
92. Farabi, *Cedel*, s. 16 ve 33; İbn Sina, *Cedel*, s. 63; İbn Rüşd, *Cedel*, s. 41 vd.
93. Bkz. Farabi, “*The Attainment of Happiness*”, Çev. Muhsin Mehdi, “Alfarabi’s Philosophy of Plato and Aristotle” içinde, The Free Press of Glencoe, Amerika, 1962, s. 13 vd.
94. Farabi, *Cedel*, s. 30; Farabi, “Risale-i Fi’l-Akl”, *el-Felsefetu’l-İslamiye*, Edit. Fuat Sezgin, C. 12, (39-48), Almanya, 1999, s. 40; Farabi, *The Attainment of Happiness*, s. 35. Krş. Ebu Ali İbn Sina, *Kitabu’n- Necât*, Thk. Macit Fahri, Beyrut, 1982, s. 100.
95. İbn Rüşd, *Cedel*, s. 35. Krş İbn Sina, *Cedel*, s. 82.
96. İbn Sina, *Cedel*, s. 73.
97. Bkz. Farabi, *Cedel*, s. 14. Ayrıca bkz. İbn Rüşd, *Cedel*, s. 5.
98. Farabi, *Cedel*, s. 14.
99. İbn Sina, *Cedel*, s. 17.
100. İbn Sina, a.g.e., s. 20.
101. Ebu’l-Meâlî el-Cüveynî, *el-Kafiye Fi’l-Cedel*, Thk. Tevfik Hüseyin Mahmut, Kahire, 1979, s. 17.
102. el-Cüveynî, a.g.e., s. 19.
103. el-Cüveynî, a.g.e., s. 22.
104. el-Cüveynî, a.g.e., s. 22-23
105. İbn Sina, *Cedel*, s. 21.
106. İbn Sina, *Cedel*, s. 301.
107. Aristotle, *Topica*, s. 675; İbn Sina, *Cedel*, s. 301; İbn Rüşd, *Cedel*, s. 385.
108. Aristotle, *Topica*, s. 723.
109. İbn Sina, *Cedel*, s. 331. Aristo’nun anlatımıyla, Kanıtlamacı (*philosopheme*), diyalektiksel (*epichireme*), sofistlik (*sophism*) ve çelişmeye dayalı diyalektik çıkarım (*aporeme* yani A ya da değil A biçimindeki öncüller) ayrımları yapılır. Bkz. Aristotle, *Topica*, s. 725.
110. Aristotle, *Topica*, s. 273–275.
111. Aristotle, *Sophistical Refutations*, Çev. W. A. Pickard, “The Complete Works of Aristotle” I. cilt içinde, Edit. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1991, s. 3.
112. İslam mantıkçıları ve düşünürleri de bu tür öncüller üzerinde durmuşlar, Aristo’dan esinlenme ancak ondan daha ayrıntılı bir bölümlenmeye ulaşmışlardır. *Yakiniyyat* başlığı altında açıklanan, *bedihi*/apaçık nitelikte ve kesinliği sağlayacak olan kanıtın (*burhan*) öncülleri temelde altı kesime bölünmüştür: İlkeller (*evveliyât*), gözlemler (*müşahedât*), deneyimler (*tecrübîyât*), doğru aktarım (*mütevâtîrât*), sezgi ya da kıvrak zekâ (*hadsiyât*) ve doğal bilgi (*fitriyât*). Bkz. Muzaffer, *el-Mantık*, s. 282.
113. Bkz. İbn Sina, *el-Burhan*, s. 8.
114. İbn Sina, *el-Burhan*, s. 17; İbn Sina, *Kitabu’n- Necât*, s. 101; İbn Rüşd, *Şerhu’l-Burhani’l-Aristo ve Telhisu’l-Burhan*, s. 50

115. Aristotle, *Topica*, s. 275 ve Aristotle, *Sophistical Refutations*, s. 3.
116. Aristotle, *Topica*, s. 275.
117. Aristotle, *Sophistical Refutations*, s. 3- 4.
118. Aristotle, a.g.e., s. 44.
119. George Grote, *Aristotle*, Edit. Alexander Bain ve G. Croom Robertson, C. 2, Londra, 1872, s. 68.
120. Aristotle, *Sophistical Refutations*, s. 17
121. Aristotle, a.g.e., s. 18.
122. Aristo, *The Rhetoric*, s. 5.
123. Aristotle, *Topica*, s. 277. Farabi aynı ayrımları daha incelikli olarak beş farklı noktadan açıklamaktadır. Bkz. Farabi, *Cedel*, s. 29 vd. İbn Rüşd ise Aristo'yla hemen hemen aynı üçlü yararlılık bölümlenmesini yapmaktadır: "Riyaziye, münazara ve ulümu'l-nazariye." Bkz. İbn Rüşd, *Cedel*, s. 7.
124. Farabi, *Cedel*, s. 29.
125. Farabi, a.g.e., s. 29.
126. İbn Rüşd, *Cedel*, s. 7.
127. Aristotle, *Topica*, s. 277.
128. İbn Rüşd, *Cedel*, s. 8.
129. Aristotle, *Topica*, s. 277.
130. Farabi, *Cedel*, s. 37.
131. Farabi, *Kitabu'l-Huruf*, Edit. Muhsin Mehdi, Daru'l-Meşrik, 1986, s. 208.
132. Aristotle, *Topica*, s. 277-279.
133. Farabi, *Cedel*, s. 32.

Kaynaklar

- Aho, Tuomo and Yrjönsuuri, Mikko, "Late Medieval Logic", *The Development of Modern Logic*, Edit. Leila Haaparanta, Oxford University Press, 2009. Alexander of Aphrodisias, *On Aristotle Topics 1*, Çev. Johansen M. Van Ophuijsen, Duckworth, İngiltere, 2000.
- Aristo, *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yay., 1996.
- Aristo, *The Rhetoric*, Çev. Richard Claverhouse Jebb, Edit. John Edwin Sandys, Litt.d., Cambridge University Press, 1909.
- Aristotle, *Sophistical Refutations*, Çev. W. A. Pickard, "The Complete Works of Aristotle" I. cilt içinde, Edit. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1991. Aristotle, *Topica*, Çev. E. S. Forster, The Loeb Classical Library, Edit. T. E. Pace, E. Capps, W. H. Rouse, A. Post, E. H. Warnimngton, Londra ve Cambridge, MCMLX, s. 279 ve 303.
- Aristotle, *Topics*, Çev. W. A. Pickard, The Complete Works of Aristotle, I. cilt içinde, Edit. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1991.
- Atalay, Hamit, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 714, C. 2, Ankara, 1999.
- Barnes, Jonathan, *The Presocratic Philosophers*, Routledge, Londra ve New York, 1982.
- Bedevidi, Abdurrahman, *Mantık-ı Aristo*, Daru'l-Kalem Lübnan ve Vekaletu'l-Matbuat Kuveyt, C. II, 1980.
- Berti, Enrico, "Does Aristotle's Conception of Dialectic Develop?", *Aristotle's Philosophical Development*, Edit. William Wians, Rowman & Littlefield Publishers, İngiltere, 1996.

- Bertolacci, Amos, "The Reception Of Aristotle's Metaphysics in Avicenna's Kitab Al-Sifa A Milestone Of Western Metaphysical Thought", *Islamic Philosophy, Theology and Science*, Edit. H. Daiber, LXIII, Brill Leiden, Boston, 2006.
- Bird, Otto, "The Tradition of the Logical Topics: Aristotle to Ockham", *Journal of the History of Ideas*, C. 23, No. 3. 1962.
- Bird, Otto, "Topic and Consequence in Ockham's Logic", *Formal Logic*, Bölüm 2, Notre Dame Journal, 1961.
- Brown, Stephen F. ve Flores, Juan Carlos, *Historical Dictionary of Medieval Philosophy and Theology*, Edit. Stephen F. Brown, Juan Carlos Flores, Scarecrow Press, Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth, UK, 2007. Bunnin Nicholas ve Yu, Jiyuan, "Parmenides", *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*, Blackwell Publishing, s. 504.
- Burch, Robert, "Dialectic", *English Studies in Canada*, Sayı. 30, No. 4, 2004.
- Cicero, Marcus Tullius, *Topica*, Çev. Tobias Reinhardt, Oxford University Press, 2003.
- Conley, Thomas M., *Rhetoric in the European Tradition*, The University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1994.
- Çetin, Ali, *Mantıkta Diyalektik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, (Basılmamış Doktora Tezi.)
- Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, *el-Kafiye Fi'l-Cedel*, Thk. Tevfik Hüseyin Mahmut, Kahire, 1979.
- Eddo, Rigotti, "Relevance of Context-Bound Loci to Topical Potential in the Argumentation Stage", *Argumentation*, C. 20, 2006.
- El-Gazali, Ebu Hamit, *el-Müntehal fi İlmi'l-Cedel*, Thk. Ali bin Abdülaziz Umeyrini, Daru'l-Varak, 2004.
- El-Meydanî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Davâbitu'l-Marife*, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 1993.
- Emiroğlu, İbrahim, "Cedel Nedir?", D.E.Ü.İ.F.D. S. XII, İzmir, 1999.
- Fakhry, Majid, *Al-Farabi, Founder of Islamic Neoplatonism: His Life, Works and Influence*, Oneworld Oxford, 2002.
- Farabi, "Kitabu'l-Cedel", *el-Mantık İnde'l-Farabi* içinde, Refik Acem, Beyrut, 1986.
- Farabi, "Risale-i Fi'l-Akl", *el-Felsefetü'l-İslamiye*, Edit. Fuat Sezgin, C. 12, (39-48), Almanya, 1999.
- Farabi, "The Attainment of Happiness", Çev. Muhsin Mehdi, "Alfarabi's Philosophy of Plato and Aristotle" içinde, The Free Press of Glencoe, Amerika, 1962.
- Farabi, *Kitabu'l-Huruf*, Edit. Muhsin Mehdi, Daru'l-Meşrik, 1986.
- Fichte, Johann Gottlieb, *The Science of Knowledge*, Çev. Peter Heath ve John Lachs, Cambridge University Press, 1991.
- Grote, George, *Aristotle*, Edit. Alexander Bain ve G. Croom Robertson, C. 2, Londra, 1872.
- Hall, Roland, "Dialectic", *The Encyclopedia of Philosophy*, Edit. Paul Edwards, The Macmillan Company ve the Free Press, New York, 1967.
- Hegel, Georg W. Friedrich, *Mantık Bilimi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay. İstanbul, 1996.
- Höffe, Otfried, *Arsitotle*, Çev. Christine Salazar, State University of New York Press, 2003.
- Irwin, Terence, *Aristotle's First Principles*, Clarendon Press, Oxford University Press, New York, 1988.
- Irwin, Terence, *Aristotle's First Principles*, Clarendon Press, Oxford University Press, New York, 1988.

- İbn Rüşd, *Telhisu Kitabi Aristoteles Fi'l- Cedel*, Thk. Muhammed Selîm Sâlim, Mısır, 1980.
- İbn Rüşd, *Telhisu Kitabi Aristoteles Fi'l- Cedel*, Thk. Muhammed Selîm Sâlim, Mısır, 1980.
- İbn Sina, "Cedel", *eş-Şifa, el-Mantık (6)* içinde, Thk. Ahmet Fuat el-Ehvani, Kahire, 1965.
- İbn Sina, "Cedel", *eş-Şifa, el-Mantık (6)* içinde, Thk. Ahmet Fuat el-Ehvani, Kahire, 1965.
- İbn Sina, *el-Burhan*, Thk. Abdurrahman Bedevi, Mektebetü'n-Nahdeti'l-Mısriyye, Kahire 1954.
- İbn Sina, *Kitabu'n- Necât*, Thk. Macit Fahri, Beyrut, 1982.
- Kant, Immanuel, *Arı Usun Eleştirisi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay. İstanbul, 1993.
- Liddell, Henry George, Passow, Franz, Scott, Robert, Drisler, Henry, *A Greek-English Lexicon*, Harper&Brothers, New York, 1848.
- Marenbon, John, "The Latin Tradition of Logic to 1100", *Handbook of the History of Logic*, Bölüm II, Edit. M. Gabbay and John Woods, Amsterdam ve Oxford, 2008.
- McKeon, Richard, "Dialectic and Political Thought and Action", *Ethics*, Sayı: 65.
- Plato, "Republic", Çev. G. M. A. Grube, Gözden Geçiren, C. D. C. Reeve, *Plato Complete Works* içinde, Edit. John M. Cooper ve D. S. Hutchinson, Hackett Publishing Company, Indianapolis / Cambridge, 1997.
- Reeve, Charles David, "Dialectic And Philosophy in Aristotle", *Method in Ancient Philosophy*, Edit. Jly Gentzler, Clarendon Press, Oxford, 1998.
- Rieke, R. D., and Sillars, M. O., *Argumentation: Critical Decision Making*, Harper Collins, New York, 1993.
- Ross, David, *Aristotle*, Roudledge, Londra ve New York, 1995.
- Simonson, Solomon, "A Definitive Note on the Enthymeme", *The American Journal of Philology*, The Johns Hopkins University Press, S. 66, No. 3, 1945.
- Smith, Robin, "Ancient Greek Philosophical Logic", *A Companion to Philosophical Logic*, Edit. Dale Jacquette, Blackwell Publishing, 2006.
- Smith, Robin, "Logic", *Cambridge Companion to Aristotle*, Edit. Jonathan Barnes, Cambridge University Press, 1999.
- Smith, Robin, *Aristotle's Topics*, Edit. J.L. Ackrill ve Lindsay Judson, Clarendon Press, Oxford, 2003.
- Stump, Eleonore, "Topics: Their development and Absorption into Consequences", *Later Medieval Philosophy*, Edit. Norman Kretzmann, Anthony Kenny, Jan Pinborg, Cambridge University Press, 2008.
- Stump, Eleonore, *Boethius' De Topicis Differentiis*; Eleonore Stump, *Boethius' In Ciceronis Topica*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra, 1988.
- Tindale, Christopher W., "Revisiting Aristotle's Topoi", Edit. H.V. Hansen, *Dissensus and the Search for Common Ground*, Ossa, 2007.
- Tuominen, Miira, "Apprehension and Argument", *Studies in The History of Philosophy of Mind*, Sayı: 3, Springer, Hollanda, 2007.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Genel Felsefe Dersleri*, A.Ü.İ.F.Yay., CVIII, Ankara, 1972.
- Wlodarczyk, Marta, "Aristotelian Dialectic and The Discovery of Truth", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, Edit. David Sedley, C. XVIII, 2000.